

AVRASYA'NIN REKABET GÜCÜ: TÜRKİYE

Hakkı Çiftçi

Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

Yrd. Doç. Dr.

Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü 01330
Adana

E-posta: hciftci@cu.edu.tr

Aliye Erşahinoğlu

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Öğrencisi

Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü 01330
Adana

Özet

Yeni girişimler, piyasa farkındalığının yaratılması ve endüstriyel rekabet, rekabeti önemli bir kavram haline getirmiştir. Bu bakımdan Avrasya rekabet kapasitesinin Türkiye açısından ele alınması önemli bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. EU 2020 kapsamında 3 tematik öncelik ve 5 ana hedef ve 7 girişim temel olarak ele alınmıştır. Bu çalışma Türkiye'den Avrasya'ya yenilikçi yönetimin geliştirilmesi ve sürdürülebilir, dengeli, yenilikçi rekabet kapasitesinin başarılması amacıyla uygulanması gereken politikaları ele almaktadır. Bu çalışma aynı zamanda yine Türkiye'den Avrasya'ya sektörel rekabet kapasitesini yasal düzenlemeler, enerji, ticaret, istihdam ve coğrafi boyutları ele alarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında son 10 yıla ilişkin rekabet kapasitesine ilişkin veriler analiz

edilecektir. Yine çalışma kapsamında Türkiye ve Avrasya Ülkelerinin rekabet politikaları analiz edilecektir. Bu bağlamda temel amaçlar, etkinlik, rekabetin ölçülmesi Avrasya ekonomilerinin genel durumu, Avrasya ülkelerinde küresel rekabet ve ilgili skor, endeks ve göstergelerin Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkiye açısından değerlendirilmesi yapılacaktır. Küresel rekabet raporu çerçevesinde küresel rekabet endeksi ve ilgili skor sıralamalarının Avrasya Ekonomileri için değerlendirilmesiyle çalışma tamamlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: *İnovasyon, Rekabet, Türkiye, Avrasya*

Abstract

EURASIAN'S COMPETITIVE CAPACITY: TURKEY

New ventures and creation of market awareness and industrial competition make competition as a prior concept. From this, evaluation of Eurasian competition capacity from the viewpoint of Turkey gains importance as an issue. Within the scope of EU 2020; 3 thematic priorities, 5 main targets, 7 initiatives were determined as a basis. This study that aims developing innovative management and achieving sustainable and more balanced growth with powerful innovative competition capacity, will take basic policies, which will create the competition capacity leans from Turkey to Euroasia, as a basis. This study also includes the analyses of sectoral competition capacity from Turkey to Eurasia as well as legal regulations, energy, trade, employment and geographical dimensions. As the method of this study, data regarding the indications of competition capacity over the last decade will be evaluated, deficiencies will be determined, source

distribution will be directed, technological development functions will be achieved, efficient and function competition will be coordinated with the economic growth and a series of measurements will be taken and competition policies will be established in this regard. This study will also analyze the competition policies of Turkey and Eurasia and their objectives, efficiency and measurement of competition, general overview of Eurasian economies, global competition in Eurasian countries, index sequencing and scores in accordance with developed innovation in terms of Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Turkey. Through the evaluation of rankings of Eurasian economies within Global Competition Index as well as the scores and Global Competition Report, the study will be concluded.

Keywords: *Inovation, Compatition, Turkey, Eurasia*

JEL codes: L43, P21, L51

1. GİRİŞ

İktisadi büyüme süreçleri hakkında Smith, Malthus, Ricardo Marx gibi klasik iktisatçılar, iktisadi gerçekliğin bütününe açıklamaya yönelik kapsamlı kuramlar anlamında temellendirmeleri, ekonomilerin büyüme problemini, serbest bir rekabet ortamını inceleyerek atmışlardır (Tezel 1995). Bir ülkenin iktisadi büyümesinin kökenleri üretime katkı koyan faktörler açısından incelendiğinde işgücündeki ve fiziksel sermayedeki artış kuvvetli etkenler olarak ortaya çıkmakta ama izah edilemeyen önemli bakiye teknoloji, bu bakiyeyi ise yarına bir değer bırakacak ve rekabetin ana ögesini ve öznesini oluşturacak bireye yatırım beşeri

sermaye birikimi, yani eğitim ve deneyim büyük ölçüde açıklamaktadır(Çiftçi, 2004). Bunun yanı sıra; yeni ekonominin de temellendirmelerini de oluşturan; Bilgi İletişim Teknolojisinde(BİT) yaşanan gelişmeler aynı zamanda küreselleşme olgusunun yayılmasının ardında yatan en önemli etkenlerden de biridir(Dunning 1992,1996,1998).

Şekil- 1: Rekabet ve Büyüme

Kaynak: OECD, Factsheet on Competition and Growth, 2013
<http://www.rekabet.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fG%C3%BCncel%2ffraporlar%2ffraporperspektif.pdf>

Şekil 1'de de görüldüğü üzere, belirli pazarların seçilmesi, iktisadi faaliyetler bakımından rekabetin asgari ölçüde sınırlandırılması, politik, ekonomik, sosyal, teknolojik, kültürel, çevresel ve bölgesel gereklilikler ya da devletin kalkınmaya yönelik uzun dönemli amaçları açısından gerek duyulması makul olarak değerlendirilebilir(Arnold,2011).

Günümüzde, rekabet gücü açısından hız; esneklik ve pratiklik dikkate alındığında bilgi ve iletişim teknolojilerindeki yeniliklerin ve bu teknolojilerin kullanımının yaratacağı etkilerin tamamının anlaşıldığını ve tanımlandığını söylemek oldukça güçtür(OECD,2014). Yeni ekonomik gelişmelerle beraber; bilgi ve iletişim teknolojileri aynı zamanda, teknolojinin evrensel boyutlarda baş döndürücü bir hızla yayılmasının verdiği ivmeyle büyüme performansını “yeni ekonomi” kavramıyla açıklamaya çalışan referans çerçevesini ve rekabet gücünün de nüvesini oluşturmaktadır (Karacasulu 2000).

On yedinci yüzyılın ortaları ile onsekizinci yüzyılın başlarında birinci sanayi devrimi dediğimiz evreden başlayan bir sürecin Avrupa’daki diğer ülkeler ve ABD sanayileşmeye yönelmiş hem toplam, hem kişi başına sanayi üretimlerini artırarak, dünya üretimindeki paylarını çoğaltmışlardır(Yozgatlı, M.Koray(2001). Sanayileşme nüvesinin atıldığı yenilikçi atılımlarla beraber; onsekizinci yüzyılın ortalarında kişi başına sanayileşme oranı Avrupa’da ve diğer ülkelerde aşağı yukarı aynı idi (İpekgil 2000).

Rekabet gücünün değişkenleri içerisinde özellikle ihracatı özendirici tedbir ve teşviklerle ekonominin dış ticarete ve yabancı yatırıma açılması, piyasalara düzenleyici standartların yerleşmesi, hukuka uygun rekabet ortamının oluşturulması, bilgi teknolojisi altyapısının gelişmesi, rekabet piyasasının etkin bir biçimde uygulanması, iletişim ile hava taşımacılığının geliştirilmesi(DPT ÖİK, 2000, DPT ÖİK, 1988)., (Arnold,2011). Yeni Ekonomideki bilgi iletişim ve teknoloji alanındaki yeni gelişmeler doğrultusunda rekabetin de iyi yönetim ilkelerine uygun ilerlemesi büyük önem arz etmektedir(Çiftçi, 2004). ıř ticarete açık olan sektörlerin piyasa yapılarında bir değişiklik ortaya çıkmamış ve imalat sanayinin oligopol tekeli niteliği korunurken ulusal ekonomi bütün resmi söylemin ve beklentilerin aksine ihracata yönelik olarak sanayileşmemiştir (Yeldan, Köse 1998, s. 65). Bunu sağlamak için yerel bir yatırım stratejisi, yerel çatışma yönetimi kurumlarını güçlendirme stratejisi üzerinde durulmalıdır(Rodrik 2000, s. 25). Önce verimlilik artışı sağlayıp daha etkin bir duruma getirmek için kaynakların verimsiz alanlardan daha verimli alanlara yönlendirilmelidir. Etkinliği artırmak için üretimi artırmalı dışsal rekabete açık olan firmalar rekabet

edilebilir düzeye ulaşıncaya kadar desteklenmelidir. Sanayide istikrarlı kalite düzeyi, güvenilirliği yüksek mamüller, tasarım değişikliği, yeni ürün sunma hızı, Düşük fiyat, satış sonrası hizmet gibi rekabetçi önceliklere önem verilmelidir (TUSİAD 2001, s. 45). Teknoloji yeteneğinin yükseltilmesi, AR-GE'nin ve inovasyon kültürünün sanayiye yaygınlaştırılması ve bu amaçla kamunun uluslar arası ölçekte kaynak ayırarak özendirilmesi de rekabet gücünü artırıcı politikalar arasındadır. İhracatın sürükleyici rol oynadığı Endüstriyel kalkınma stratejisi. Dünya piyasa fiyatlarıyla serbest ithalat, ihracata dayalı endüstrileri teşvik edici mali piyasalar, pazarlama ve teknolojiye dayalı enformasyon sistemi, stratejik koordinasyon kalkınma stratejilerinin önemli aşamaları olmalıdır (İslatince 1998, s. 355). Rekabet gücü açısından vergi oranlarının yeniden düzenlenmesi: sivil toplum kuruluşlarının, meslek örgütlerinin ve sanayi kuruluşlarının yeniden yapılanması, özgün stratejiler ile özgün ürünler tasarlanması, küresel liderlerle iş sahipleri ve yöneticilerin ufuklarının genişletilmesi. İnsan kaynağına yeni yaklaşım (Potansiyellerini ortaya çıkarmak, İşe ortak etmek, Beceri dokusunu geliştirmek), dış kaynak temini, en iyi uygulamalar ile İşbirliği içinde rekabet için; Etik taahhütlerde bulunulması, Rekabet öncesi konularda işbirliği çağruları yapılması, Dış rekabete karşı dayanışma, Danışmanlık kurumundan daha etkili olarak yararlanılması (İSO 2001). Bu çalışmada; rekabet gücü temel kavramları ve terorisini açısından bakış ile bir başlangıç yapılmış; rekabet gücünü belirleyen faktörlere yer verilerek hem tanımsal, hem teorik Avrasya ekonomilerinin rekabet ve rekabet gücü üzerinde durulmuştur. 2014-2015 Küresel Rekabet Raporuna göre Avrasya ülkelerinden; Azerbaycan, Kazakistan, Kirgizistan, Tacikistan ekonomilerinin Türkiye ile ilişkileri gözden geçirilerek değerlendirilmiştir.

1.1. Tanımsal ve Teorik Açıdan Rekabet Gücü

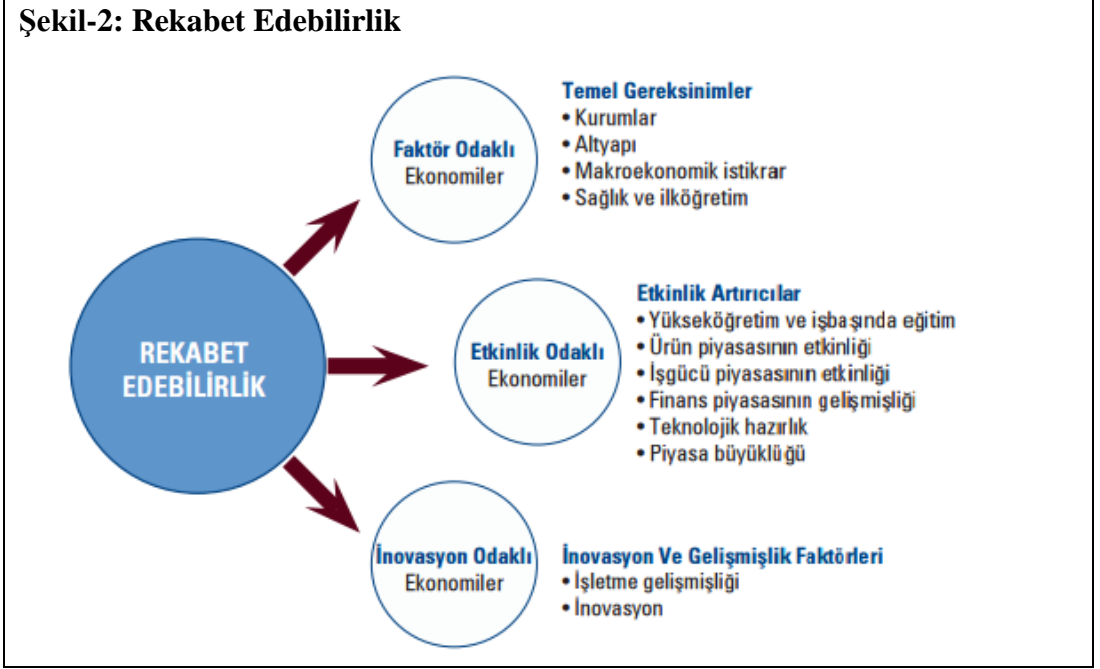
Rekabet kavramı Adam Smith'e göre İşletmelerin müşteri memnuniyeti üzerine odaklanıp yarışması olarak tanımlarken; tüketiciler en kaliteli ürünlere, en iyi fiyatlara ulaşacaklardır ve başarısız ve yeterli olmayan işletmeler piyasada kalamayıp devre dışı kalacaklardır. Erdal Türkkan'ın yaptığı tanıma göre ise; politik, ekonomik ve teknolojik alanda yapılan bir yarışma oyunu' olarak

tanımlamaktadır. Rekabet gücü kavramı, ölçütlerine göre özel ve genel boyut da farklı biçimlerde tanımlanmaktadır. Rekabet gücü kavramı Scoot ve Lodge'nin 1985 yılında yaptıkları tanıma göre; ülkelerin kaynaklarından sağladıkları kazançlar artarken, uluslararası ticarete yönlendirebileceği ürün ve hizmetlerin üretilip dağıtılmasıdır. Hastasapoulos, Krugman ve Summers'ın yaptığı tanıma göre; yaşam standartlarında kabul edilebilir artışlar sağlanırken, ülkenin dış ticaret bilançosunu dengeye getirebilme özelliğidir(Çivi 2001).

Teorik açıdan ise klasik iktisadi ekonomide ve doğal olaylarda bir düzen olduğunu içsel otomatik dengeleyiciler dediğimiz denge unsurları ile gözlem ve ahlâk hissi ile görünmeyen el olarak adlandırdığı serbest piyasa sisteminde fiyat mekanizmaları ile tespit edilebileceğini ifade eden Adam Smith (1766)'da; Mutlak Üstünlük Teorisi ile rekabet gücünün temel belirleyicileri olarak Mutlak Maliyet Avantajlarına işaret etmiş ve rekabet gücünün temel kaynağını ise; faktör verimliliği; doğal ve kazanılmış üstünlükler ile açıklamıştır. Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" isimli eseriyle tanışması ile iktisata karşı bir ilgisiyle borsayı bırakıp ekonomi ve siyasetle uğraşmaya başlayan Ricardo (1817)'da ise rekabet gücünün temel belirleyicileri Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisidir. uluslararası ticaret teorisini geliştirici çalışmalar ile bilinen Faktör donatımını yeğane rekabet gücü unsuru olarak ifade eden Eli Heckscher ve Bertil Ohlin (1933)'de ise rekabet gücünün temel belirleyicileri Faktör Donatımı Teorisi rekabet gücünün belirleyicisi olarak Ürün Dönemleri Teorisi teorisini ortaya atmışlar. Ülkelerin dışa açılmayı yararlı hale getirmeye çalıştığı bir dönemde ise Porter (1990'da yaptığı çalışmada; Porterden etkilenen Rugman ve D'Cruz (1993) ise işi bir adım daha ileri götürerek; Çifte Elmas Modeli ile rekabet gücünü belirlemeye dönük faaliyetlerini incelemişlerdir. Kaynağına ise Rekabetçi Üstünlük Teorisi (Elmas Modeli) ile temel rekabet gücü belirleyicisi olarak teorisinde ele almaktadır(Gökmenoğlu S.M, Akal M., Altunişik R.(2012).

Bu teori ve kavramlar ve tematik öğeler doğrultusunda, rekabet edilebilirlik; hem faktör donanımını esas alan faktör odaklılık, hem rantabilite karlılık ve etkinliği ifade eden verimlilik hem de değişimin rekabet gücünü artıracaklarını ve her yeniliğin bir avantaj sağlayacağını ifade eden inovasyon odaklı rekabet edilebilirlik odaklarını vermektedir.

Şekil-2: Rekabet Edebilirlik

Kaynak: <http://www.ktto.net/wp-content/uploads/2015/02/KTTO2014-2015.pdf>

Yukarıda çeşitli teorilerle kronolojik olarak verilip ve tanımı yapılan tematik öğeler çerçevesinde verimlilik, karlılık, teknolojik gelişme gibi tanımlardan ve görüşlerden hareketle ulusal rekabet gücünün temel özellikleri şu şekildedir; farklılık, odaklanma, yenilik, karlılık, verimlilik, teknolojik gelişme, fiyat farklılaşması, maliyet liderliği gibi özgün ürün, küresel liderden oluşmaktadır (KTTO 2014-2015). Birinci sınıf standartlar da gelişme gösterip yaşam standartlarını artırabilmek temel olmalıdır. Rekabetçi üstünlük teorisini ileri süren Porter' a göre ,rekabet gücünün oluşmasında verimlilik kavramından hareket edilmesi gerektiğini, ülkelerin rekabet gücünün ancak verimlilikle sağlanabileceğini vurgulamaktadır. Uluslararası pazarda güçlü oyuncuların büyük pazara sahip olmasının en büyük nedeni makroekonomik politikalar olduğu ve bu politikaların ulusal rekabet gücünü sürekli olarak arttırdığı görülmüştür.

Kaynakların rekabet gücü üzerinde önemli etken olduğunu savunmuşlardır. Mikro rekabet gücü daha çok içsel kaynaklarla incelenmiş ve bu kaynaklar üzerinde çalışmalar örgütsel, çevresel ve yapısal değişkenlerin belirlediği de savunulmuştur(Çivi 2001).

2. REKABET STRATEJİSİ VE REKABET GÜCÜNÜ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Stratejik rekabet gücü faktörleri, ekonomik yapı farklılıkları ve rekabet gücü kazanılması açısından rekabet gücüne ulaşılması, erişilebilir hedeflere maliyet liderliği, ürün farklılığı, odaklanma, hız, esneklik ve pratiklik açısından hem kaliteyi artırarak hem de uzun dönemli ve küresel odaklı ürünlerle buluşarak rekabet kabiliyeti oluşabilecektir.

Rekabet kabiliyeti ise; ürün kalitesinin artmasını teşvik edici ulusal kalite altyapısı (Metroloji(ölçüm), standardizasyon, test, sertifikasyon(Belgelendirme), Akreditasyon aktivitelerinin güvenilirliği ve uluslararası geçerliliği, kendi bölgelerine özgü kalite altyapı kurumları oluşturulması ile mümkündür(İpekgil 2000).

Rekabet gücü(RG) stratejileri maliyet düşürücü olanlar, ürün farklılaştırma stratejileridir. Bu stratejilerde de toplam maliyet liderliği, farklılaştırma ve odaklanma diğer rakipler devre dışı bırakmada önemli unsurlardandır(Porter 2002). Yine Rekabet Edebilirlik Özelliği Kazandırmada hızlılık, yenilik, farklılık ve verimlilikte önemlidir(Çetintaş 2001, s. 9). Bilgi tabanlı (knowledge based) ürünler(Üretim faktörleri; 6M – Man, Machine, Material, Money, Marketing, Management) ve bunların göbeğindeki bilgi (*know-how*) çekirdeği yüksek katma değer yaratabilmektedir. Rekabet gücünün artırılması; üretim faktörlerinin iyileştirilmesi, rekabet kabiliyetinin kazanılması ile mümkündür (İSO 2001).

Şekil-3:Rekabet Gücünün Elde Edilmesi

Stratejik Rekabet Gücü Faktörleri <ul style="list-style-type: none">• Şirket Birleşmelerinin Artması• Yüksek Düzeyde Borçlanma• Ürün farklılaşmasının Artması• İnsana Yapılan Yatırımların Azlığı• Zayıf İşletme Kültürü	Ekonomik Yapı Farklılıkları <ul style="list-style-type: none">• Zayıf Eğitim Sistemi• Yüksek İşgücü Maliyeti• Yüksek Sermaye Maliyeti• Düşük tasarruf Oranı• Yabancı Yatırımların Yüksekliği	Rekabet Gücü Kazanılması <ul style="list-style-type: none">• Küçük hacimli üretim• İnsan sermayesinin geliştirilmesi• Ar-Ge'ye verilen önemin artması• Etkin İşletme kültürünün oluşması• Girişimci ruhu• Uzun dönemli ve küresel odaklaşmaYüksek kaliteli ürünler
---	---	---

Kaynak: M. A. Hitt; R. E. Hoskisson ve J. S. Harrison (1991) "Strategic Competitiveness in the 1990s: Challenges and Opportunities for US Executives" **Academy of Management Executives**, Vol.:5, No:2, s.8.

Kaynak: Çivi Emin(2001).

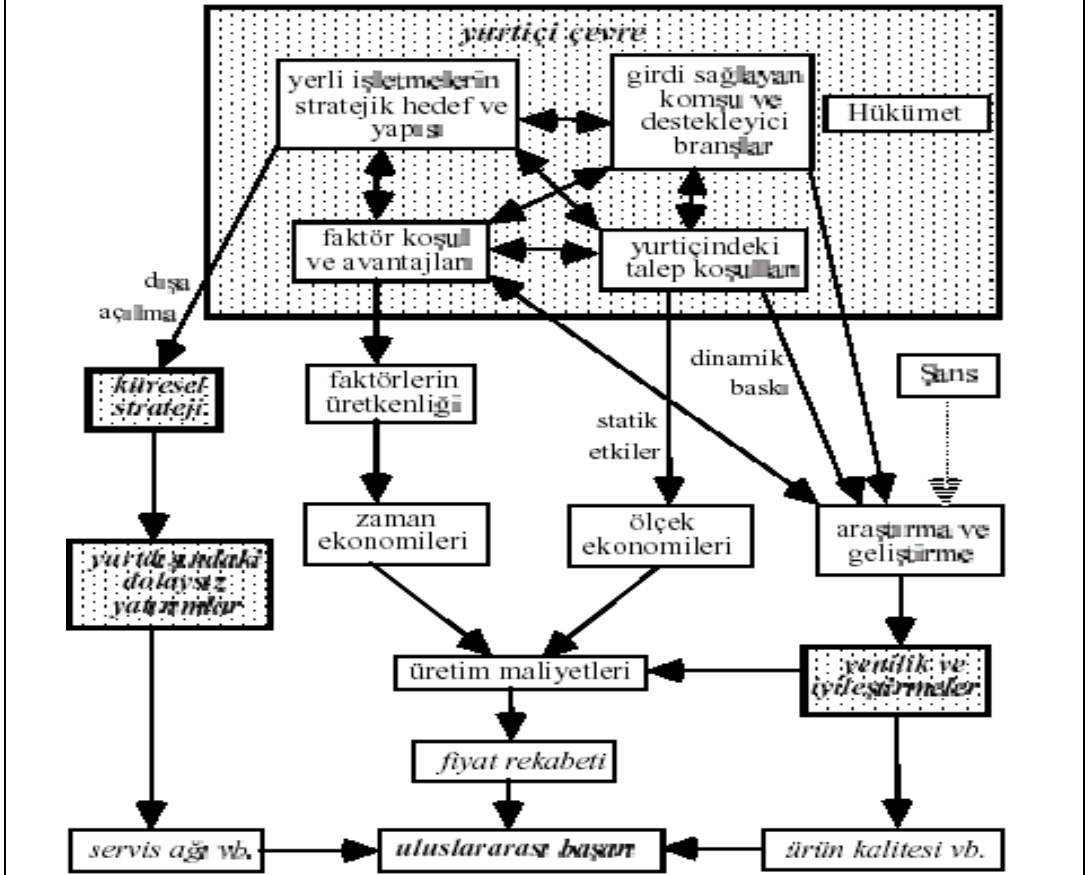
Rekabet yaratıcı güç olarak; globallik ya da dar çevrecilik, çekicilik ya da saldırganlık, varlıklar (assets) ya da süreçler, bireysel risk ya da toplumsal uyum olarak 4 kuvvet tanımlanmıştır(Gür 1997). Bir ekonominin performansını ölçmede kullanılan en temel göstergelerden biri verimliliktir. Verimlilik, makro düzeyde üretim hacmi ile üretimde kullanılan faktörler arasındaki oranı ifade eder.

Bu bağlamda, ithalatın serbestleştirilmesi ve ihracatın artışı. Gayrisafi yurtiçi hasılanın ve kişi başına düşen milli gelirin artması ulusal ekonominin verimliliğinin artması ile mümkündür. Birim emek, sermaye ve doğal kaynak ile üretilen mal ve hizmetlerin değeri olarak tanımlanan ulusal ekonominin verimliliği ise mikro ölçekte birbirleriyle karşılıklı olarak ilişkili olan, firmaların bireysel rekabet stratejilerinin ve işlemlerinin düzeyi, ulusal iş ortamının gelişkenliği tarafından belirlenir(Foroutan1991, s.7). Verimlilikte ilk akla gelen belirleyici ana unsur kaynakların karı maksimize edici maliyetleri minimize edici şekilde etkin dağılımıdır(İSO 2001).

Altyapı kalitesinin uluslararası yatırımları tek başına etkilediği bilinmektedir. İnternette yoğun ve ucuz kullanım sağlanabilmektedir(Odyakmaz 2000). Sanayii, gelişmiş ekonomik yapısına rağmen, üretim potansiyelini tamamen kullanamamaktadır. Esnek üretim yaklaşım teknolojileri ön plana geçme sebebi;

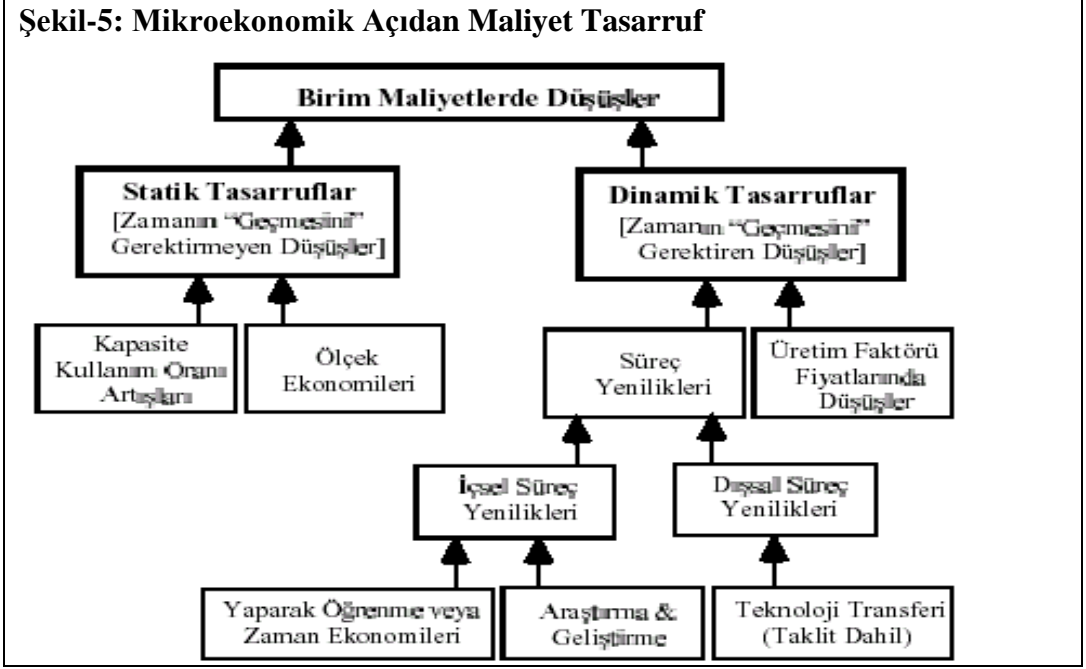
bir yandan üretim maliyetinin düşürülmesi, diğer yandanda kalitenin artırılması sonucu, maliyeti düşük verimliliği yüksek üretim tarzıdır(TİSK 2001).

Şekil- 4: Porter'a Göre Uluslararası Rekabet Gücünün Kaynakları

Kaynak: Kibriçioğlu Aykut(2002) 'Porter'ın Rekabetçi Avantajlar Yaklaşımı' AÜ SBF İktisat Ankara.

Şekil-5: Mikroekonomik Açından Maliyet Tasarruf

Kaynak:Kibritçiöğlü, 2001.

3. KÜRESEL REKABET GÜCÜ ENDEKSLERİ VE AVRASYA EKONOMİLERİ

Dünya Ekonomi Forumu(WEF)'nin; Ülkeler Gayri Safi YurtiçiHasıllarına göre 1. Aşama, 2. Aşama ve 3. Aşama ülkeleri olarak tanımlanmakta, bir grup ülke ise geçiş ülkeleri olarak ortaya konulmaktadır. GSYH'sı 2000 \$'ın altındaki ülkeler 1. Aşama ülkesi olarak gruplandırılmakta ve Avrasya ekonomilerinden Kırgızistan ve Tacikistan bu grupta yer almaktadırlar. Azerbaycan ve Kazakistan gibi ülkeler 2000-3000 \$ aralığında yer almakta ve 2. Aşamaya geçiş ülkeleri olarak gösterilmektedirler(Taşar, Çevik, 2010).

Her bir ülkenin rekabet ve verimlilik açısından 3 ana gruba ayırmıştır. Bunlar; temel unsurlar, etkinliğe dayalı unsurlar ve yenilikçi unsurlar olarak ayrılmaktadır.

Tablo 1. Avrasya Ekonomilerinin 2014-2015 Küresel Rekabet Endeksi İçerisindeki Sıralama ve Skorları

Avrasya Ülkeleri	Temel Unsurlar		Geliştirilmiş Etkinliğe Dayalı Unsurlar		Yenilikçi Unsurlar	
	Sıra	Skor	Sıra	Skor	Sıra	Skor
Azerbaycan	43	4.9	69	4.0	66	3.6
Kazakistan	46	4.9	45	4.4	78	3.5
Kırgızistan	106	4.0	99	3.6	122	3.0
Tacikistan	94	4.2	111	3.5	81	3.5
Türkiye	57	4.7	48	4.3	56	3.7

Kaynak: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf

3.1 Azerbaycan

Azerbaycan'ın konum olarak en önemli özelliği ticaret yolları üzerinde stratejik öneme sahip olmasıdır. Azerbaycan kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasılası 7,900 dolardır. Azerbaycan yıllık ihracat rakamı 15.9 milyar dolar dır. İthalat ise 9.0 milyar dolardır.

Türkiye ve Azerbaycan arasında 2011-2013 yılları arasında ihracatta bir artış gözlemlenirken,2014-2015 yılları arasında bir düşüş söz konusudur. İthalatta ise;2011-2014 yılları arasında artış olurken 2015 yılına gelindiğinde azalış söz konusudur(Ekonomi Bakanlığı,2015) Küresel rekabet raporu analizine göre;

Azerbaycan 2013-2014 küresel rekabet indeksine göre; 148 ülke arasından 4.5 skorla 39.sırada yer alırken,201-2015 indeksine göre 144 ülke arasından 4.5 skorla 38. Sırada yer almaktadır. Azerbaycan kendi bölgesinden yüksek puanları sahip, komşu ülke ekonomilere göre daha iyidir. Düşük enflasyon ve olumlu kamu maliyesi ile güçlü makroekonomik ortamdan yararlanır. Ancak, bu yılki petrol ve doğal gaz fiyatlarındaki son düşüş, kamu bütçesi üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir.Azerbaycan iki ana zorlukla karşı karşıyadır. İlk olarak, yolsuzluk iş yapmak için en sorunlu faktör hala; ve ikinci olarak, mali sektör halen az gelişmiştir. Bu ekonomisini çeşitlendirmek için özel yatırımlara ihtiyacı olan bir ülke için çok önemli bir sorundur. (WEF(2016)Global Competitiveness Report,2015).

Tablo 1. Yıllar itibariyle Türkiye-Azerbaycan Dış Ticareti (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2011	2.063	1.388	3.453	677
2012	2.584	1.638	4.222	946
2013	2.960	1.726	4.686	1.233
2014	2.876	2.229	5.105	646
2015	1.900	1.626	3.526	272

Kaynak: TUIK(2016), Ekonomi Bakanlığı

3.2.Kazakistan

Kazak ekonomisi yüksek düzeyde ithalata dayalı bir ekonomidir. Ülkede gerçekleştirilen üretimin büyük çoğunluğu petrol ve doğal gaz sektörlerinde yoğunlaşmış olup, sermaye ve tüketim mallarında üretim iç tüketimi karşılayacak

seviyede değildir. Sermaye ve tüketim malları üreticilerinin çoğunluğu ise fiyat ve kalite bakımından ithal malları ile rekabet edebilir düzeyde değildir. Geniş ve açık sınırlarından ülkeye çok sayıda ucuz, kaçak mal girişi gerçekleşmektedir. Petrol sektörü yatırımlarındaki ve üretimindeki artış sermaye malları ithalatındaki artışın diğer bir önemli nedenidir. Kazakistan kişi başına düşen gayri safi milli hasıla 12.843 dolardır. Kazakistanın yıllık ihracatı 46.3 milyar dolar, ithalatı ise, 33,6 milyar dolardır.

Tablo2. Yıllar itibariyle Türkiye-Kazakistan Dış Ticareti(MilyonDolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2011	947,8	3.020	3.968	-2.072
2012	1.068	3.371	4.439	-2.302
2013	1.039	3.106	4.145	-2.067
2014	977	2,453	3.431	-1.475
2015	750,2	1.390	2.140	-639,5

Kaynak: TUIK,Ekonomi Bakanlığı

Türkiye ile Kazakistan arasında 2011-2012 yılları arasında ihracat rakamlarında artış gözlemlenirken, 2012-2015 yılları arasında azalış söz konusudur. İthalatta ise, 2011-2012 yılları arasında bir artış gerçekleşirken 2012-2015 yılları arasında azalış söz konusudur. Kazakistan ile başlıca ihracat yaptığımız ürünler: Ham petrol ve türev ürünleri, radyoaktif elementler, maden, gıda, demir-çelik ürünleridir. Başlıca ithalat ürünlerimiz: Otomotiv, petrol yağları, ilaç, iletişim cihazları, hava taşıtları, makinedir. Küresel rekabet analizine göre: Rapora göre;

ülkedeki yolsuzluklar ve finansal erişilebilirlikteki sıkıntılar en önemli problem olarak gözlenmektedir.(Global Competitiveness Report,2015).

3.3. Kırgızistan

Kırgızistan'ın kişi başına düşen gayri safi milli hasıla 1,280 dolardır. Yıllık ihracatı ise, 1,67 milyar dolar, ithalatı ise, 3,8 milyar dolardır. Türkiye ile Kırgızistan arasında 2011-2014 yılları arasında ihracat rakamlarında bir artış gözlemlenirken,2015 yılına gelindiğinde ise azalma durumu vardır. Kırgızistan 2013-2014 küresel rekabet raporuna göre; 148 ülke arasından 3.6 skorla 121. Sırada yer alırken, 2014-2015 raporunda 144 ülke arasından 3.7 skorla 108. Ülke olarak yer almaktadır. Kırgızistan 1. Aşama ülkesi olarak nitelendirilirken, ülkedeki politik istikrarsızlıklar ve yolsuzluklar en önemli sorunlar arasında yer almaktadır(Global Competitiveness Report,2015).

Tablo 3. Yıllar itibariyle Türkiye-Kırgızistan(Milyon Dolar) Dış Ticareti

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2011	180.241	52.123	232.364	128.118
2012	257.470	45.226	302.697	212.244
2013	388.336	36.964	425.300	351.372
2014	421.980	65.648	487.628	356.332
2015	294.818	77.857	371.676	217.9

Kaynak: TUIK, Ekonomi Bakanlığı

3.4.Tacikistan

Dünya ekonomisinin yaklaşık % 0,03'ünü oluşturan Tacikistan ekonomisi GSMH 8,5 milyon dolar, kişi başına düşen gayri safi milli hasıla 1,045 dolardır. Yıllık ihracat rakamı ise,526 milyon dolarken, ithalat rakamı, 3.2 milyar dolardır. Başlıca ticaret ortakları : Rusya, Kazakistan, Çin, İsviçre, Türkiyedir.Türkiye Tacikistan Başlıca ihracat kalemleri : İşlenmemiş alüminyum, pamuk, kurşun, kurutulmuş meyve, metal cevherleri, taze/soğutulmuş sebzeler, tekstil ürünleridir. Başlıca ithalat kalemleri : Petrol yağları ve gazları, buğday, tekstil ürünleri, ahşap ürünleri, otomotiv, cam eşyalardır.

Türkiye- Tacikistan arasında2011-2014 yılları arasında artış gözlemlenirken, 2015 yılında azalışa geçmiştir. İthalatında ise, 2011-2014 yılları arasında bir artış varken, 2015 yılında ise azalış söz konusudur. Tacikistan 2014-2015 küresel rekabet raporuna göre 148 ülke arasından 3.9 skorla 91.sırada yer almaktadır. Avrasya ekonomileri arasında Kırgızistan İle birlikte küresel rekabet raporunda yer alan; temel unsurlar , geliştirilmiş etkinliğe dayalı unsurlar ve yenilikçi unsurlar arasında en alt sıralamalarda yer almaktadırlar. Tacikistanda yaşanan yolsuzluklar, vergi oranlarının yüksekliği ve vergi düzenlemelerindeki sıkıntılar ülkedeki en büyük problemler olarak görülmektedir. (Global Competitiveness Report,2015).

Tablo 4.Yıllar itibariyle Türkiye-Tacikistan Dış Ticareti (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2011	172.575	324.283	496.858	-151.707
2012	234.947	345.178	580.125	-110.231
2013	283.620	371.358	654.978	-87.738
2014	277.505	160.947	438.452	116.558
2015	162.192	203.760	366.688	-40.831

Kaynak: TUIK, Ekonomi Bakanlığı

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Avrasya Ülkeleri olarak ; Azerbaycan, Kazakistan, Kirgizistan, Tacikistan Ekonomilerinin 2011-2015 Küresel Rekabet Endeksi İçersisindeki Sıralama ve Skorları açısından Türkiye ile mukayeseleri yapılmış; Temel Unsurlar, Geliştirilmiş Etkinliğe Dayalı Unsurlar, Yenilikçi Unsurlar açısından rekabet gücü belirlenmiştir. Ayrıca Mevcut İhracat ve İthalat potansiyeli de incelenmiştir.

İnceleme dönemine söz konusu ülkeler birbiriyle karşılıklı bağ ve bağımlılık içerisinde bulunabileceğini ve her ülkenin kendi açısından karşılaştırmalı üstünlüklere sahip olduğu, bunun yanı sıra yolsuzluk, politik istikrarsızlık, mali kontrol, bütçe disiplini gibi konularda ülkelerin benzer sorunlarının bulunduğu tespit edilmiştir. Azerbaycan kendi bölgesinden yüksek puanları yolsuzluk iş yapmak için en sorunlu faktörlerdendir. Kazak ekonomisi yüksek düzeyde ithalata dayalı bir ekonomi olması, ülkede gerçekleştirilen üretimin büyük çoğunluğu petrol ve doğal gaz sektörlerinde yoğunlaşmış olması, sermaye ve tüketim mallarında üretim iç tüketimi karşılayacak seviyede olmaması,ülkedeki yolsuzluklar ve finansal erişilebilirlikteki sıkıntılar en önemli problem olarak gözlenmektedir Kırgızistanda ise politik istikrarsızlıklar ve yolsuzluklar en önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Benzer şekilde, Tacikistanda yaşanan yolsuzluklar, vergi oranlarının yüksekliği ve vergi düzenlemelerindeki sıkıntılar ülkedeki en büyük problemler olarak sıralanmaktadır.

Rekabetin altyapı ve tamamlayıcı politikalar açısından Azerbaycan'ın ticaret yolları üzerindeki stratejik öneme sahip üstünlüğü, Kazak ekonomisi yüksek düzeyde ithalata dayalı bir ekonomi olması,üretimin petrol ve doğal gaz üzerinde yoğunlaşması, tarım ve madencilığe dayalı ekonomisiyle Kırgızistan; zengin

doğal kaynaklar ve coğrafi, jeopolitik ve jeostratejik konumu gereği bölgesel istikrar bakımından büyük önem taşıyan, kış ve yaz turizm potansiyeli yüksek Tacikistan, Azerbeycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan'ın Türkiye ile ilişkilerinin genel görünümünün incelendiği ekonomilerde ise hazırlıksız bir süreç damga vurmuş. Süreç ve süreçle ilgili uyum neticesinde dışa açılmayı yararlı hale getirme çabalarının daha çok 2010'li yıllardan sonra ortaya çıktığı inceleme döneminde(2011-2015) tespit edilmiştir. Bununla beraber Avrasya Ekonomilerinde Avrasya ekonomilerinde rekabet gücü göstergelerinin, ulusal rekabet gücünü yansıtmama kabiliyeti daha zayıftır. Yeni piyasa koşullarının rekabetçi olmasına özen gösterilmeli, yeni bin yılda önemi daha da artacak olan bilgi iletişim teknolojilerinden internet özümsemelidir. Bir yandan sınai üretimin verimliliği ve rekabet gücünü artıran teknolojik gelişme ve yenilikler izlenirken, öte yandan gelir dağılımını düzeltici politikalar uygulanmalı verimlilik artışından geniş toplum birimleri yararlanmalıdır. Öğretim kurum müfredatlarında her sektörde, her kademede özellikle ara insan gücü kademesinde eğitimi, ülke genelinde çeşitli bakanlık kurum ve kuruluşlar ile kişiler tarafından yürütülen verimlilik çalışmaları arasında koordinasyon sağlanmalı, verimlilik düzeyinin artırılmasına yönelik nitelik ve nicelikte teknik personel yetiştirilerek istihdam edilecek yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmalıdır(Rodrik,2000, Çivi 2001). Bu birim ve kurumlar desteklenmelidir. Ölçek ekonomileri ve artan rekabet verimlilik ve uzmanlaşma açısından önemlidir. İstikrarlı bir tempo ile arttırılan sınai üretiminin verimliliği rekabet etme olanağını artıracaktır. İşgücü piyasasına yönelik sendikal hak ihlallerini önlemek için caydırıcı yaptırımlar getirilmeli, işçi sağlığı ve güvenliği iyileştirilmeli, haftalık çalışma süresi AB ortalamasına indirilmeli, işgücü gelirleri üzerindeki vergi ve fon baskısı azaltılmalı, işsizliği minimize edici yatırım politikaları benimsenmelidir. Ulusal kalite altyapısı geliştirilmeli, ISO 9000 dışındaki sertifikasyon hizmeti özendirilmeli, Tıp onayı sistemi günün şartlarına uyarlanmalı, kapsamlı bir metroloji mevzuatı hazırlanmalıdır. Çevre dostu teknolojilere çevre koruma kaynaklı üretimler teşvik edilmelidir. Ulusal bir tasarım politikasıyla ülkenin uzun dönemli ekonomik ve endüstriyel gelişme stratejileri belirlenmeli ve yeni markalar geliştirilmelidir. Hukuki altyapı kurumsal altyapı, finans yapısı, temiz üretim uygulamaları gibi hukuki ve kurumsal düzenlemeler yapılmalıdır(Rodrik,2000) . Sanayicimize yatırım heyecanını yeniden kazandıran önlemler alınmalıdır. Vergi, sosyal sigorta yüklerinin hafifletilmesi, enerji ve diğer girdilerde indirim yapılması, diğer ülkeler

karşısında fırsat eşitliği ve rekabet gücü yakalamaya yönelik ekonomik ve sosyal standartlar yükseltilmelidir(Küçük 2002,s.7). Sanayici ithalatında gümrük müşavirlerine ödenen bedellerin indirilmelidir.Ticari reform olarak daha rekabetçi piyasalar, yerli firmaların korunması firmaların davranış ve performanslarındaki değişiklik. Seçici nitelikteki bir sanayileşme politikası, ihracata yönelecek sanayilerin esnek, sermaye, teknoloji, kapasite ve kuruluş yeri gibi temel ekonomik özellikleri yönünden planlı olmalıdır. Bunlardan ülkenin ekonomik koşullarına en uygun olanlar seçilmeli ve belirli bir olgunluk düzeyine ulaşıncaya kadar da dış piyasanın rekabetinden korunmalıdır (Boratav 1993, s. 24). Bölgesel yardımlar; sorunların yapısına göre yardımlarda tavan sınırlaması, şeffaflık, bölgesel özellik, karşılıklı sektörel etkileşim, yardımların işlenmesi gözönünde tutulmalıdır. Yardım programlarının coğrafi sınır belli bir noktaya birikmesi, nitelik ve yoğunluk açısından hazırlanmalıdır (Henriksen 1992). Ekonomiyi ve sanayiye döviz kurunda istikrar iç talebi canlandıracak tedbirler, işletmelere finansal destek, yerli malların teşviki, tasarrufun Euroya transferi, ekonomik kararlarda reel sektör ile diyalog, basının rolü ve sorumluluğu canlandıracaktır. Kayıtlı ekonomi ve kayıtlı istihdam teşvik edilmeli kayıtdışı kayda alınmalı (Arıkan 2001), Belirsizlik durumu altında, teknolojik ve ekonomik tercihlerle piyasada rekabet sağlanmalıdır (Borris 1997, s.1). Ekonomisi belirli alanlarda güçlü olsa da, sahip olduğu potansiyelin tamamını kullanamamakta; verimlilik, yaşam standardının yükseltilmesi ve istihdam yaratma konularında rakiplerinin gösterdiği performansı gösterememektedir. Bu düşük performans sanayide düşük katma değeri ve düşük karlılığı, ayrıca gelişmiş ülkelere yönelik ihracatta azalışı da beraberinde getirmektedir. tesbit edilen bu düşük performansın sebepleri şu şekilde sıralanabilir.

2014-2015 Küresel Rekabet Raporuna göre Avrasya ülkelerinden; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ekonomilerinin Türkiye ile ilintisi incelenmiştir. Avrasya ülkelerinin dış ticaret ilişkilerine bakılmış ve Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ekonomilerinin ile ihracat rakamları incelendiğinde hepsinde 2015 yılına gelindiğinde bir düşüş gözlemlenmiştir. İthalat rakamlarında ise Azerbaycan ve Kazakistan da 2015 yılına gelindiğinde bir azalma durumu olurken, Tacikistan ve Kırgızistan da bir artış durumu söz konusudur. 2014-2015 Küresel Rekabet Raporuna göre temel unsurlar,

gelistirilmiş etkinliğe dayalı unsurlar, yenilikçi unsurlar olmak üzere 3durum üzerinde Avrasya Ülkelerinin dünya ülkelerinin arasındaki sıralama ve skorlarına bakıldığında Azerbaycan bu 3 durum arasında ilk sıralamayı alırken, Tacikistan ve Kırgızistan son sıralarda yer aldığı görölmektedir. Avrasya ekonomileri için rekabet gücünün uluslararası sıralamalar açısından pek iç açıcı olmadığı gözlemlenmiştir. Bu rapora göre, Avrasya ülkelerinin en önemli problemlerinin yolsuzluk olduğu ve bu olgunun Avrasya Ülkeleri açısından ileriye dönük olumlu bir beklenti oluşturamayacağı Türkiye ile işbirliğinde ise rekabet gücü faktörleri açısından rekabet gücünün artabileceği sözkonusu olabilir(Rekabet Raporu,2013).

Yukarıdaki tematik sonuçlar dikkate alındığında ülkelerin birbirlerine karşı zayıflıkları ve üstünlüklerinin yanısıra, Türkiye'nin Avrasya ülkeleri ile işbirliğinin her iki taraf açısından da avantaj sağlayacağı rekabet gücünü arttırıcı yeni proje tabanlı katma değeri yüksek ürünlerle dolu işbirliği içerisinde bulunması, dış ticaretleriyle birbirini tamamlayan ve bağımlayan dışa açılmalarını yararlı hale getirebileceği, hem politik, hem ekonomik, hem sosyolojik hem de teknolojik açıdan yarar sağlayabileceği kanaatine varılmıştır.

KAYNAKLAR

Arıkan Necati, “*Türk Ekonomisi ve Sanayi: Nasıl Canlanır?*” ISO. Ekim, Sayı 427, İstanbul , 2001.

Arnold, J.M., G. Nicoletti and S. Scarpetta “*Does Anti-Competitive Regulation Matter for Productivity? Evidence from European Firms*”, IZA Discussion Paper. No. 5511,2011.

Boratav Korkut, Türkiye’de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT’ler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul, 1993.

Borras Micheal, François Bar, Why Competition is Necessary, US Information Technology Office (USİTO).Beijing, China, 1997, 24-25.

Çetintaş Hakan, “*Global Bir Ekonomide Yabancı Yatırımlar ve Rekabet*” Dış Ticaret Dergisi. Temmuz, Ankara, 2001.

Çiftçi Hakkı , İktisadi Gelişmede Uluslararası Rekabet ve Ulusal Kurumlar Dinamiği. Seçkin Yayıncılık; Ankara, 2004. **ISBN: 9789753477161**

Çivi Emin, “Rekabet Gücü : Literatür Araştırması”, Yönetim Ve Ekonomi. Cilt:8 Say :2, 2001.

DPT, Sanayi Politikaları, ÖİK Raporu, Rekabet Gücünün Arttırılması, Alt Komisyonu Raporu.DPT Yayını: No: 2529, Ankara, 2000.

DPT, Sanayi Politikaları, ÖİK Raporu, Rekabet Gücünün Arttırılması, Alt Komisyonu Raporu, Sanayinin Gelişme Perspektifi Alt Komisyonu Raporu. 2000.

DPT, Türk Sanayinin AT Sanayii Karşısında Rekabet İmkanları ÖİK Raporu. DPT Yayını No: 2141, Ankara, 1988.

Dunning, J.H., “*The Competitive Advantage of Countries and TheActivities of Transnational Corporations*”, Transnational Corporations. No:1(1), 1992, 135-168.

Duning, J.H.,“*The Geographical Sources of the Competitiveness of Firms: Some Results of a New Survey*”, Transnational Corporations, No:5(3), 1996, 1-29.

Duning, J.H. ve S.M. Lundan, “*The Geographical Sources of Competitiveness of Multinational Enterprises: An Econometric Analysis*”, International Business Review. No:7, 1998, 115-133.

Foroutan Faezeh, Foreign Trade and its relation to Competition and Productivity in Turkish Industry, World Bank. February, WPS, 604, 1991.

Gökmenoğlu S.M, Akal M., Altunişik R., *Ulusal Rekabet Gücünü Belirleyen Faktörler Üzerine Değerlendirmeler*, Rekabet Dergisi. Cilt/Volume: 13 Sayı/Number: 4 Ekim/October, 2012.

Gür Muzaffer, “*Avrupa Sanayiinin Rekabet Gücü*”, Dış Ticaret Dergisi. Sayı 6, 1997.

Henriksen Sturla, Sanayide Devlet Yardımları ve Teşvikler, İSO Yayını, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1992.

İpekgil, Dogan Özlem, “*Kalite Uygulamalarının İşletmelerin Rekabet Gücü Üzerine Etkisi*”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt 2 Sayı 1, 2000.

İslatince Hasan “*Güney Kore’de Uygulanan Sanayileşme Stratejisinin Analizi*” A.Ü. İİBF. Dergisi. Cilt, XIV Sayı 1-2, 1998.

ISO, *Rekabet Gücü Raporu Özet*, İstanbul Sanayi Odası Yayını, İstanbul, 2001.

IMD, www.imd.ch

Karacasulu Nilüfer, “*Türkiye’de Bilimsel ve Teknolojik Göstergeler*” Dış Ticaret Dergisi. Sayı:15, 2000.

Kibritçioğlu Aykut, Porter’ın Rekabetçi Avantajlar Yaklaşımı, AÜ SBF İktisat. Ankara, 2001.

Porter Micheal E., Rekabet Stratejisi, Sistem Yayıncılık. Çev. Gülen Ulubilgen, Yayın No: 206, İstanbul, 2002.

Odyakmaz Necmi, “*Bilgi Teknolojileri, Küreselleşme ve Kalkınma*”, Dış Ticaret Dergisi, Sayı:18, Temmuz, 2000.

KKTO(2014-2015), <http://www.ktto.net/wp-content/uploads/2015/02/KTTO2014-2015.pdf>

Küçük, Türk Sanayi ve Ekonomisinin 2002 Yılı Beklentileri, İSO. Yayın No: 430, Ocak İstanbul, 2002.

OECD (2013). *Factsheet on Competition and Growth*, <http://www.rekabet.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fG%C3%BCncel%2fraporlar%2fraporperspektif.pdf>

OECD, Economic Policy Reforms, “Going For Growth Interim Report”, Chaper 2, Reducing, 2014.

Rekabet Raporu, Rekabet Politikası Perspektifi nden Kamu Müdahaleleri, Rekabet Kurumu. 2013.

Rodrik Dani, Yeni Küresel Ekonomi ve Gelişmekte olan Ülkeler, Sabah Kitapları. 107, İstanbul, 2000.

Taşar Çevik (2010). Rekabet Politikası Ekseninde Avrasya Ekonomileri (Eurasian Economies in the Context of Competition Policy), <http://docplayer.biz.tr/2059261-Rekabet-politikasi-ekseninde-avrasya-ekonomileri.html>

Tezel Yahya Sezai, “Sanayileşme, Büyüme ve Piyasa toplumu” TUSİAD Görüş Dergisi. Sayı: 21, 1995.

TİSK, “Türk Sanayiinde Sektörel Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, İşveren dergisi. Temmuz, Sayı 10, 2001.

TUIK Ekonomi Bakanlığı(2016).
http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home;jsessionid=t1b2H22XoH2jnH3ll7T3EJ7VhwA9AB3cVr3ilNzif0IfhYAgET0q!764232839?_afLoop=2751019033202754&_afWindowMode=0&_afWindowId=null

WEF (2016). *The Global Competitiveness Report 2014-2015*,
http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf

Yeldan Erinç, Köse H. Ahmet, “Dışa Açılım Sürecinin Dinamikleri”, Toplam Bilim Dergisi. 1998.

Yozgatlı M.Koray, Uzakdoğu Ülkelerinin Kalkınma Stratejileri, Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Ankara, 2001.